

Fungerer denne sætning?

Gennem en generation har den dominerende sprogvidenskabelige skole i USA været den generative grammatik, som er grundlagt og udformet af den amerikanske sprogvidenskabsmand Noam Chomsky med bogen *Syntactic Structures* fra 1957. Teorien har bestandig forandret sig, og den hedder for øjeblikket også minimalist-programmet, men udgangspunktet for teorien har fra begyndelsen været at den er en formaliseret matematisk kalkule, og at den er en del af biologien.

Grammatikken handler ikke om det ydre sprog, der findes i tekster og tekst-masser, og som kan ses, findes og klassificeres (som filologien og leksikografien gør det), men om de indre regler, reglerne som fx gør at nogle ordstillinger forekommer at give en acceptabel og korrekt sætning der kan have en forståelig mening, mens andre ordstillinger ikke gør det. Minimalistprogrammet beskriver ikke blot hvordan sproget er, men hvorfor det er som det er; ikke blot hvilke ordklasser der er, men også hvilke formaliserede regler der kræver eksistensen af sådanne klasser som input og output. Man beskriver ikke blot at man på svensk siger: *Han tog upp en näsduk*, og på dansk: *Han tog et lommetørklæde op*, men man spørger også hvorfor det er sådan. Og svaret er at der på dansk er en 'flytningsregel' for objekter i 'synlig syntaks', som også gør at man på dansk har *Kender du mig ikke igen*, mens man på svensk har reglen i 'usynlig syntaks' og kun kan sige *Känner du inte igen mig?* Tanken er at vi har en indre grammatik som er præget og indlært i hjernen i et automatisk, effektivt og autonomt system, der kun som en helhed står i forbindelse med andre dele af hjernen: hukommelsen, perceptionen og begrebssystemerne. Grammatikstudiet der prøver at finde formen af sådanne regler, er en del af kognitionsforskningen, som ikke blot er humanistisk, men også naturvidenskabelig, dvs. biologisk.

Der har ikke i Danmark været så mange tilhængere af Chomskys teorier som der findes i alle vore nabolande, men de bliver flere og flere. Grunden til denne træge tilslutning er at Danmark har stolte traditioner for egne fremstrædende sprogvidenskabsfolk - med navne som Otto Jespersen og Louis Hjelmslev - der kunne stå mål med de udenlandske. Også i dag er der i Danmark mange der netop ikke arbejder inden for generativ grammatik, men snarere med funktionel grammatik, og der findes en rig litteratur af ikke-generative grammatiske afhandlinger i Danmark.

Det spørgsmål man stiller i funktionel grammatik er ikke: Af hvilke biologiske årsager er reglen som den er, men snarere: Hvad er funktionen af reglen? Hvad gør reglen det muligt at kommunikere med ytringen? Med *Kender du mig ikke igen?* spørger man til kendskabet, mens man med *Kender du ikke mig igen?* spørger til om det er mig eller en anden du ikke kender igen.

De to grammatiske skoler giver således forskellige typer af svar på spørgsmålet *hvorfor*. Den generative grammatik svarer: Det er fordi hjernen er opbygget på den og den måde, og fordi den i individets opvækst er blevet præget og været udsat for indlæring på den og den måde. Den funktionelle grammatik svarer: Det er fordi ta-

leren gerne vil få lytterne til at forstå de og de ting på en bestemt måde. Skellet svarer til forskellen på at forklare at blomster har fine farver fordi de indeholder de og de kemiske stoffer, og at sige at de har fine farver for at tiltrække insekter. Begge forklaringer er nyttige, de har hver sin metode, og de komplementerer hinanden.

Den generative grammatik er styret af hvorledes man laver den simpleste kalkule, men den har (selv om det er dens erklærede mål at give det) ingen bud på hvilke kemiske stoffer i hjernen der forårsager reglen. Den funktionelle grammatik har derimod mange bud på formålet med sproglige ytringer, på hvilke typer af mening der er, og hvilken rolle disse typer af mening spiller i menneskets bevidsthedsliv og samfundets sociale liv (som det er dens formål at give).

Tag et lille eksempel hvor konen siger: *Kommer du så! Vi spiser nu.* Her er der den rent konceptuelle mening med ordene *komme, spise, du* og *vi*. Det er mening man kan tegne et billede af, sat sammen af betydninger som man kan beskrive i en ordbog, og som mennesker har i deres indre ordbog, eller langtidshukommelse.

Dernæst er der en anden type af mening: grammatisk eller propositionel mening. Det er den mening der aflæses af endelser *-er, -er*, af småordene *så, nu, du, vi*, og af ordstillingen *kommer du så* og ikke *kommer så du* eller *du så kommer*. Det er en type af mening som forankrer den omtalte situation (meningen med udsagnet) til den aktuelle kommunikationssituation, så man ved at den der skal komme, er den samme som den tiltalte, og at situationen der tales om, er fremtid (selv om præsensformen *kommer* i andre sammenhænge betegner nutid). Denne propositionelle mening har sandhedsværdi eller realitetsstatus, dvs. meningen med replikken kan være fremsat, spørgende eller bydende, og det fremsatte kan være sandt eller falsk. Meningen med *Kommer du så* er efter ordstillingen at den er spørgende.

Som baggrund for den propositionelle mening er der informationel mening. Den opfattes på grundlag af ordstilling, og under forudsætning af at taleren ved hvad lytteren ikke ved. *Vi spiser nu* er en oplysning for lytteren, noget han ikke vidste i forvejen. Men *Kommer du så* er næppe, som det skulle være efter ordstillingen, et spørgsmål, og hvad er sammenhængen mellem de to sætninger? Det tilsyneladende spørgsmål tæller i virkeligheden som en opfordring, som havde været tydeligere hvis den havde lydt: *Kom så!* Konen har formet den som et spørgsmål for at være høflig. Og *Vi spiser nu* tjener da som begrundelse eller retfærdiggørelse for denne opfordring. Kun hvis lytteren gennem sådanne ræsonnementer forstår at sætningen er bydende, kan han finde sammenhængen mellem de to sætninger, en sammenhæng som han på forhånd går ud fra må være der.

Endelig er konens ytring, når det kommer til stykket, en sproglig social handling, en sproghandling, hvormed hun regulere det sociale liv mellem hende og manden, som ligger inden under sin bil og reparerer den. Og det har jo sociale

konsekvenser. Hvis han kommer hurtigt, får han et måltid mad og et lykkeligt familieliv, hvis han ikke kommer, får han antagelig skældud, og det ender med at konen går fra ham.

Den funktionelle grammatik beskriver hvad mennesker bruger sproget til, nemlig hvorledes hun regulerer det sociale liv ved at give manden informationer, hvorledes hun giver ham informationer ved at konstruerer udsagn med realitetsstatus, og hvorledes hun konstruerer udsagn ved at kombinere ord, der har konceptuel betydning, på bestemte måder.

Med en funktionel grammatik forsøger man altså at give en total beskrivelse af meningen med en ytring og af hvordan denne mening kommunikerer, dvs. deles mellem parterne ved hjælp af sproglig adfærd. Der er ikke nogen principiel forskel eller adskillelse mellem det der i andre grammatikker kaldes morfologi, syntaks, semantik og pragmatik; det hele hænger sammen i et stort remtræk, og det er grammatikerens opgave at beskrive dette remtræk så økonomisk som muligt - gerne formaliseret så man undgår inkonsistenser i beskrivelsen. Man kan ikke i en funktionel grammatik undgå at tage stilling til problemer ved fx at henvise dem til pragmatikken, som grammatikken ikke har ansvar for. Grammatikken har ansvaret for det hele.

Det er et stort og voksende problem ved formelle og generative grammatikker (der beskriver sproglige regler som et computerprogram) at reglerne ikke har nogen neurologiske korrelater i hjernen. Man kan i meget grove træk udpege de områder af hjernen hvor sproglige processer foregår, men man har ingen forestilling overhovedet om hvilken fysiologisk form en generativ flytningsregel har, eller hvad fx forskellen er på synlig og usynlig syntaks. Det er kun begreber man har indført for at få pengene til at passe, dvs. til at forklare acceptabiliteten af bestemte sætninger på nogle sprog og ikke på andre.

Sagen er at hjernen ikke fungerer som en computer. Der er ikke i hjernen en cpu, en central processeringsenhed, som alle processer skal gå igennem. Den menneskelig hjernes processer går meget langsommere end dem i en computer; til gengæld kører der mange processer parallelt og det giver en ydelse der er større og kvalitativt anderledes end den computeren giver. For det andet kan hjernens aktiviteter forårsage bevidsthed; det kan processerne i computeren ikke. Og det er jo netop det bevidste resultat, tankerne og forestillingerne, vi med grammatikken gerne vil forklare. Det forekommer derfor temmelig aparte at den generative grammatik vil beskrive sproget som ubevidste hjerneprocesser. Sprog er uløseligt forbundet med bevidsthed.

En generativ grammatik prøver at vise at man kan lave et computerprogram der genererer alle acceptable sætninger på et givet sprog, og ingen uacceptable. En funktionel grammatik prøver at forklare hvorledes mennesker kan dele tanker med hinanden ved hjælp af sproglige handlinger. Med det første kan man antagelig lave

sprogteknologi og oversættelsesmaskiner, med det andet kan man lave forbedret sprogundervisning, give grundlag for en teori om teksttolkning og litterær analyse, og bidrage til opklaringen af hvad det er at være menneske.

Den funktionelle grammatik kan således bidrage til udforskningen af hvad bevidsthed er. Med beskrivelsen af forskellige typer af mening og relationen mellem dem, bidrager den funktionelle grammatik til at finde de bevidsthedsmæssige korrelater som neuronprocesserne i hjernen har. Hvilke funktioner skal der være mellem korttidshukommelse (som har ansvaret for den propositionelle mening) og langtidshukommelse (som har ansvaret for den konceptuelle mening)? Hvordan sker gestaltningen af tanker med en tydelig figur på en baggrund (en gestaltning som meningen med enhver ytring er resultatet af på mange niveauer, når den ene forstår den anden)? Hvorledes kan man have metabevindstthed, dvs. bevidstthed om det man har bevidstthed om (som kommunikerer med sætninger der henviser til sig selv, fx: *Fungerer denne sætning?*)?

Ole Togeby

Faktabox (hvis I stadig har en sådan?)

Ole Togeby, der er dr. phil og professor ved Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Aarhus Universitet, har netop juni 2003 udgivet : *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. 365 sider, København: Gads Forlag. I denne kronik er gengivet indholdet i §§ 2-8 og 143 i denne bog. Om det minimalistiske program kan man læse i Christer Platzack, 1998: *Svenskans inre grammatik - det minimalistiske programmet. Introduktion til modern generativ grammatik*, Lund: Studentlitteratur, og om funktionel grammatik i Simon C. Dik 1989: *Theory of Functional Grammar. Part I: The Structure of the Clause*. Dordrecht: Foris Publications.

NB: I denne kronik har jeg anvendt fuld korrekte nye kommaer, og det vil jeg bede jer om at respektere. NB

Som illustration kan jeg foreslå en tegning af konens replik til manden der ligger under bilen: *Kommer du så! Vi spiser nu.*